

Élet, irodalom

Bekezdések Nadas Péter *Világló részletek* című memoárjának értelmezéséhez

Nadas-értésemnek előtörténete van. Az *Emlékiratok könyve* (1986) számomra olyan etalon, melyhez csak Danilo Kiš és Carl Gustav Jung 1987-ben megjelent önéletírásában találtam mérhetőt. Mindkettő nagyinterjú, amelyek magának a memoáriradalomnak a problémafelvetésével indulnak. Két kísérlet, melyek megértéséhez harminc év sem elég, bárhogy is torokolljanak a *Világló részletek*¹ páratlan teljesítményébe. Danilo Kiš így kezd: „Minden életrajz, különösen, ha egy író önéletrajzáról van szó, ha nem részesül a megformálás kegyelmében, szükségszerűen redukcionizmushoz vezet: egy egyszeri és megismételhetetlen ember, egyszeri és megismételhetetlen élettörténete, egy egyszeri és megismételhetetlen időben, mindazok a jegyek tehát, melyek a különbségeket adják: ellenben ideális és érdekes lehetne egy olyan életrajz is, mely magában foglalná minden ember biográfiáját minden időben. Ilyen illúzió, különösen ha a gyermekkor éveiről van szó, a »költészet« formájával érhető el csupán.”² C. G. Jung pedig ezt mondja: „Magamat csakis a belső történések felől érthetem meg. Ők alkotják azt, ami sajátos az életemben, és róluk szól az ’önéletrajz’-om.”³ Gabi Gleichmann és Aniela Jaffé interjúalányaikból szinte kiprovokálják a memoárról alkotott véleményüket, és úgy tűnik, jogosan tiltakoznak: ami az egyik számára a redukció, a másiknak a történések helye a problematikus. Félelmeiket életművük nem igazolta.

A második bekezdés Nadas Péter memoárja és a kritika kapcsolatát érinti. Ha tetszik, ha nem, műcentrikus irodalomfelfogásunk a *Világló*

¹ NÁDAS Péter (2017): *Világló részletek I–II*. Jelenkor, Pécs

² *Élet, irodalom*. Gabi Glajzman l. Gleichmann beszélgetése Danilo Kišsel. Ford. PISZÁR Ágnes. In SZAJBÉLY Mihály (szerk.) (1995): *Rózsaszín flastrom – Beszélgetés vajdasági magyar írókkal*. JATE Szlovén Filológiai Tanszék, Szeged, 217.

³ JUNG, C. G. (1987): *Emlékek, álmok, gondolatok*. Feljegyezte Aniela Jaffé. Európa, Budapest, 17.

részletekkel egy olyan újonnan előállt helyzettel nézhet szembe, amely egy csapásra megváltoztatja az opus és az életrajz viszonyát. A kortárs irodalomban népszerűvé vált műfaj kérdések sorát veti fel, melynek középpontjában az élet és az irodalom újonnan előállt helyzete áll. Konkrétan: lehet-e a *Világló részletek* után Nádas életművét az önéletrajz mellőzésével vizsgálni? Eme irodalomtörténeti kérdéshez mindazok a nagyinterjúk is bekapcsolódnak, amelyeket a szerző az elmúlt egy-két évben adott. Közismert Danilo Kiš fenntartása azzal az irodalomkritikával szemben, amely Echo módjára visszhangozza az író saját művéről alkotott véleményét. Mindezek után az az önvallomás felfogható-e a kritika kiindulópontjaként? Nem győzünk író-olvasó találkozókra járni, hogy megtudjunk valamit az élet és az irodalom eme bonyolult szövevényéről.

A *Világló részletek* a történezszek, eszmetörténezszek, etnográfusok számára is forrásműként olvasható. A szerző alapos kutatásokat végzett a magyar és az emancipálódó zsidó polgárság rövid történetében. Könyvtárakat, levéltárakat látogatott, családi dokumentumokból és memoárokból, szóbeli visszaemlékezésekből jegyzetelt, a művet két történész is lektorálta. Adatokat kapunk Budapest csaknem hetven évéről, a 19. század második felétől az 1956-os forradalomig. Nádas tizenhét évesen otthagya családját, 1968-ban pedig végleg távozott a fővárosból, és vidékre költözött. Ha irodalmi műként értelmezzük az elbeszélő fentebb jelzett éveit, akkor mindenképpen világképi vizsgálatot kell végeznünk. A fő kérdés az lesz, miképp feneklett meg az a bizonyos hetvenéves szolgálatot teljesített izlandi acélhajó a borítón, miként feneklett meg a (baloldali) liberális eszme hetvenéves története Magyarországon.

A memoár az emlékezés műformája, általában kronologikus, elbeszélése egyvonalú. Az emlékező Nádas Péter memoárjában nemcsak emlékezése egyéni módját, de emlékező énjének egyedi voltát is hangsúlyozza, amely, Danilo Kiš utópiájával szemben, inkább a gyermek Jung tudatában feltörő kollektív tudatalatti első jeleivel korreál. Az emlékezés módja – ami az egészen korai gyermekkorára érvényes – aztán már Kišé. A gyermekkor első emlékeiről Gabi Gleichmann kérdéseire Danilo Kiš érzékszervi benyomásokról beszél: szagokról, ízekről, színekről. A sorjázó benyomásoknak, melyeket Gleichmann idillikusnak, békeidőbelieknek tart, a hirtelen támadt lövöldözés vet véget. Az 1942-es újvidéki razzia januárja ez, a hideg napok kezdete: „Egyszerre sötétség lesz és félhomály, mintha egész tekercs film égett volna ki egy hirtelen kivilágosított sötétkamrában” (217). Nádas első emlékképei, benyomásai az ostrom idejéből valók, a szagok, ízek, színek aztán végigkísérik egész korai gyermekkorát, melynek elbeszélését mégsem az ostrommal kezdi. Ami C. G. Jung önvallomásait il-

leti, azok a részek érdekesek számunkra, melyekben Nádashoz hasonlóan gyermekéveire emlékezik. A szülői ház protestáns atmoszférájára, az anya meghatározó alakjára, magányos játékaira, olvasmányaira, melyek majd a kiteljesült életmű felől visszatekintve kapják meg jelentőségüket. Felnőttkorát – mint mondja – többnyire íróasztala mellett töltötte, élete eseményei gondolataiban keresendők. És ez az a sajátságos, a mindent megkülönböztető jungi iskola.

Nádas Péter két vastos könyve egyetlen hatalmas lélegzetvételben meséli el gyermekkorának történetét, ami csak a mi olvasói tudatunkban csapódik le lineárisan, az elbeszélő emlékezete egészen más törvényeknek engedelmeskedik. Nádas a memoárban az emlékezés működésének formáját írja meg, amely freudi, jungi természetű. A szerző nem titkolja, hogy Mészöly Miklós és Polcz Alaine ösztönzésére, élete nehéz szakaszaiban önanalízisnek vetette alá magát. Tapasztalata a megformálás kegyelme, amely fontosságára Danilo Kiš is felhívja a figyelmet. Az Emléklapok egy elbeszélő életéről alcím is arra utal, hogy bizony nem csupán egyszerű memoárról van itt szó, hanem egy jól megformált irodalmi önéletrajzról, amelynek középpontjában az elbeszélő énje áll. A fejlődésregényeken túlmutatva azonban egy olyan egyedi, megismételhetetlen élet szereplőjéről van szó, amely további szempontokat ad egy világgépi analízis stílusjegyeinek vizsgálatához.

Az emlékezésre aztán ráakodik a családtörténet után való nyomozás, a klasszikus liberális Mezei Mór és Mezei Ernő és a baloldali liberális Nádas Lászlónak, a szerző apjának a története, majd jönnek a többiek, Nádas Magda az ellenállásból, és férje Aranyosi Pál etc., miközben kirajzolódik az élet és az irodalom bonyolult hálózata. Igen, a fikciónak is fontos szerep jut a könyvben, a megformáltság mellett a képzeletnek is irodalomteremtő ereje van. A családtörténet kitér a korszakra, az emlékezés és a képzelet viszonyának kereteit a történelmi regénytől kezdve a családtörténeten át a már említett fejlődésregényig. Nádas Péter a családfa megrajzolásában is önmagát keresi, abban a történelemben, amelyben a liberális zsidó polgárság a tisztaeszlári vérvádtól egészen a nyilasterrorig szenved, kialakítva a baloldali eszmén nyugvó ellenállás, majd a megfeneklett kommunizmus történetét. A plebejus ágat az anya és az anyai nagyszüleinek története képezi, amely mintegy ellenpontozza az alapos pontossággal leírt nagypolgári életvitelt. Fontos itt a kommunista anya és a baloldali Nádas Magda kapcsolata, amelyben kibontakozik a társadalmi egyenlőségbe vetett hitük megvalósulásának alulról és felülről jövő törekvése, amely majd elvezet a kommunista utópiáig és ennek csődjéig. Jóval az események után, az ágyban fekvő nagybeteg Nádas Magdát faggató elbeszélőnek az utolsó pillá-

natig sem sikerült meggyőznie a csődöt mondott rendszer hibáiról. Ahogyan az emlékképek – vagy ahogyan Nadas Péter mondja –, az emléklapok sorakoznak, úgy bontakozik ki a szerző világképe a baloldali liberális polgárság egyenlőségen alapuló eszméjéről, nincs más választása. Stílusa modern, pontosabban a modernitáson belül végzi el azokat a műveleteket, amelyekkel a polgárság európai hagyományán túllép. Mint ahogyan többször hangsúlyozza, Nadas Péter élete kétharmadát vidéken töltötte, egyféle distanciát szerezve ezáltal Budapest-élményéhez, amely a könyvben az ostrommal kezdődik és 1956-tal zárul, de élete végéig végigkíséri. Gondoljunk itt két nagyregényére vagy a polgáriság mibenlétét megíró könyvecskéjére, az *Élet sójára* (2016).

Hogy a *Világló részletek* a vasárnapi ebédrel kezdődik, az az emlékezés folyamatának alakulására enged következtetni. A prousti hasonlat itt túl erős redukcióhoz vezetne és a (memoár)formát sem magyarázná meg teljességében. Nassbaum Cecília konyhája olyan élettelevény, amely inkább Mészöly Miklós *Családáradására* (1995) hasonlít. Így ír Nadas Péter már a nyolcadik emléklapon: „Ma, amikor a jelenet részleteihez reggelente óvatosan visszatérek, újrajátszom, ízelgetem és értelmezem, s ettől újabb és újabb részletek nyílnak ki egymásból és más távoli részletekhez kapcsolódnak...” (I, 8).⁴ Majd megmaradva első benyomásánál, a következő jungi mondatokat fogalmazza meg: „Sokáig, még jó sokáig nem tudom, hogy az egyéni élmények és benyomások közösen megformázott nyelvi foglalatok nélkül valójában nincs az elmében fogalomtár, azaz nincs értelem. De ettől függetlenül van képi emlékezés. Azt pedig még ennél is később fogtam fel értelemmel, hogy az én értelmem nem csupán az én értelmem, hanem minden ízében olyan közös értelem, amiben a saját értelmemnek, azaz a saját tudatom munkájának igen kicsi részesedése van” (I, 38). És itt kanyarodunk vissza Danilo Kiš utópiájához, ami egybefoglalná minden ember biográfiáját minden időben, ami azonban csak az igazán korai gyermekkorban lehetséges. A már kialakult elbeszélő én tiltakozik minden egységesítéstől, mert csak egyedi voltában, sajátágos jegyekkel írható meg egy egyszeri ember egyszeri élettörténete. Gondoljunk csak a második kötet azon részére, amelyben iskoláskori viszontagságait éli át az elbeszélő, amikor is többes számban lezsidózzák: „Ha nekem mondták ezt a minket, akkor később mindig rigorózan visszakérdeztem, felnőttként is visszakérdeztem, hogy ki minket, milyen minket. Én itt egyedül vagyok” (II, 483). Az emléklapokon aztán a családfe felvázolásán keresztül „átvérzik a történelem”: a zsidó nagypolgárság emancipációja, a baloldali liberális eszme

kialakulása, az ellenállás és az emigráció, a nyilasterror és a holokauszt, majd a kommunista utópia szégyenteljes időszaka az 1956-os forradalommal bezárólag. Az író többször is hangsúlyozza, hogy mindent meg szeretett volna írni, amit a modern irodalom elhallgatott, amiről még Thomas Mann sem írt. Nádas a személyes megéltség hitelével bír, amit a modern elbeszélői gyakorlatban egyszerűen redukáltak. Nádas Péter hatalmas erőfeszítéssel, az élete kockáztatásával a modernitáson belül végezte el kiigazító műveleteit, és ez az élet és az irodalom kapcsolatának legújabb formáját eredményezte.